

דברים על פילון האלכסנדרוני בישראל

מאת פרופ' מארן ניהוף

בכ"ה בטבת תשע"ג (7 בינואר 2013) התקיים בבית האקדמיה ערב עיון לרגל צאתו לאור של כרך חדש בסדרה הוותיקה של כתבי פילון האלכסנדרוני בתרגום לעברית, סדרה היוצאת לאור במוסד ביאליק בשיתוף עם האקדמיה. הכרך החדש, בעריכתם של יהושע עמיר ז"ל ומארן ניהוף, הוא החלק הראשון של הספר החמישי בסדרה, ובו פירוש אלגורי לבראשית יב-מא.

הדברים המובאים כאן מבוססים על דברי הפתיחה שנשאה פרופ' ניהוף בערב העיון.

במקור העברי. פילון פירש את הטקסט המקראי על פי תורת האידיאות של אפלטון והעדיף על פני הפשט את המישור האלגורי, המספר לדעתו על התרוממות הנפש. יתרה מזו, פילון היה בן בית בתרבות ההלניסטית, אהב את התאטרון (בניגוד ליוספוס שראה בו סמל של התייוונות), צפה בתחרויות הספורט וקרא את הספרות הקלאסית, ובכללה לא רק כתבי אפלטון ואריסטו אלא גם כתביהם של פילוסופים ידועים פחות והטרגדיות הגדולות. מבחינה פוליטית פילון מייצג את גאוות התפוצות, והוא לא חלם להתיישב בארץ ישראל כפי שעשה למשל יהודה הלוי.

בהיותו נטוע עמוק בתרבות היהודית ההלניסטית של אלכסנדריה עורר פילון תמיד תגובות מעורבות בקרב עמו. חז"ל אינם מזכירים אותו כלל, שעה שאבות הכנסייה שמרו את כתביו ושילבו את האלגוריות שלו בפירושי התורה שלהם. עזריה מן האדומים, תלמיד חכם והיסטוריון איטלקי שחי בתקופת הרנסנס, היה הראשון שניסה להחזיר את פילון לשיח היהודי. עזריה ביסס את גישתו על הטענה המעניינת כי פילון אמנם שונה מהיהדות הרבנית, אבל הוא הולם את הזרם של הקבלה כי תורת ההאצלה והלוגוס שלו דומה להפליא למערכת הספירות אצל המקובלים. בעת החדשה התעורר בגרמניה עניין חדש בדמותו

כ בר דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון של ישראל, הציג לתרגם את כתבי פילון האלכסנדרוני לעברית על מנת שיוכלו להעשיר את התרבות במדינה הצעירה. בן-גוריון היה בן בית בתרבות הקלאסית, שגם אותה הציג לתרגם לעברית, וחשב שלהוגה היהודי מן המאה הראשונה שכתב על התורה ביוונית מגיע מקום נכבד בארון הספרים הלאומי. כיצד קרה שמפעל התרגום של כתבי פילון עדיין לא הושלם ואנחנו חוגגים כעת את ההוצאה לאור של כרך חדש ומככים לפרסום של כרכים נוספים? איחור זה בולט במיוחד לאור העובדה שכתבי יוספוס, ההיסטוריון היהודי, גם הוא מהמאה הראשונה וגם לשון כתיבתו יוונית, תורגמו מזמן ובמלואם. לחיבור של יוספוס הנקרא "תולדות מלחמת היהודים ברומאים" כבר יש אפילו תרגום שני (מאת לזיה אולמן), שנמכר בהצלחה רבה בקרב הציבור הישראלי. הצלחתו של יוספוס נובעת בלי ספק מהיותו היסטוריון המתאר את ארץ ישראל בצורה כה מדויקת עד שאפשר לטייל אתו כמורה דרך.

מעמדו של פילון האלכסנדרוני מסובך הרבה יותר. פילון חי ופעל במטרופולין הגדולה ביותר של התרבות ההלניסטית בתקופתו והוא מגלם באופן מהותי את השילוב של התרבות היוונית והיהדות. הוא השקיע את רוב חייו בפירוש התורה, אך להבדיל מיוספוס קרא אותה כנראה רק ביוונית ולא

אור על תולדות עם ישראל ומתארים עימות אלים בין יהודי אלכסנדרייה לבין האוכלוסייה המקומית שהביא את פילון למעורבות פוליטית ואף להנהגת המשלחת היהודית לקיסר הרומי גאיוס קליגולה. ההוצאה לאור של הכרך החדש של כתבי פילון היא אירוע חשוב. הכרך שיצא עתה חושף את הציבור הישראלי הרחב לפני נוספות של הפרשנות האלגורית של פילון לספר בראשית. השתתפו בכרך זה מתרגמים שונים ובהם חוקר פילון הדגול יהושע עמיר ז"ל, שעלה אף הוא מגרמניה ונפטר בינתיים. הקורא

העברי יכול עתה להכיר מקרוב את הפירוש של פילון להגירת אברהם מאור כשדים לארץ ישראל, שמשמלת לדעתו את הגירת הנפש מהגוף אל האמת השמימית, ולהשוות פירוש זה לאגדות חז"ל על גילוי אמונת הייחוד בידי אברהם. הקורא העברי גם מוזמן לעיין בפירוש הפילוני לזיווגי אברהם עם שרה והגר, המסמלים בעיניו את זיווגי נפש הלומד עם סוגי חכמה שונים: שעה ששרה מייצגת את החכמה האלוהית, הגר מסמלת את החכמה

המעשית הנחוצה בדרך אל ההבנה המושלמת. העיסוק של פילון ב"ארוס" מעניין במיוחד לאור מחקריו של יהודה ליבס על הארוס בקבלה.

אסיים באנקדוטה שמעוררת בי הרבה תקווה: תלמיד שלי, שגדל בשכונה חרדית, סיפר לי שפגש באקראי בחנות ספרים ברחביה את כתבי פילון בעברית. הוא קרא את הכתבים בלהט והבין שנפתח בפניו עולם חדש של פרשנות התורה. רושם זה נחרט בלבו והיה לאחד הגורמים שהביאו אותו למדעי הרוח באוניברסיטה העברית. אני מקווה שגם הכרך החדש יעשה את דרכו בחברה הישראלית ויאיר את עיניהם של קוראים עבריים רבים.

ובהגותו של פילון הן בקרב הנוצרים והן בקרב היהודים. במחלקות לתאולוגיה פרוטסטנטית קראו את כתביו עם כתבי "חכמת ישראל" והספרות שיצאה מבתי המדרש הרפורמיים. היינריך גרץ, למשל, ייחד מקום נכבד למדנות של פילון וראה בו נציג של אקדמיה יהודית עוד מלפני שקמו בתי המדרש הגדולים בבבל. המהדורה המדעית של כתבי פילון המקובלת עד היום נוצרה בהקשר תרבותי זה וכתוצאה של שיתוף פעולה נפלא בין חוקר יהודי, לאופולד כהן, לבין חוקר נוצרי, פאול ונדלנד. אז גם חדר פילון

"Philon juif", André Thevet, *Les vrais pourtraits et vies des hommes illustres grecz, latins et payens recueillez de leurs tableaux, livres, médailles antiques et modernes*, II, Paris 1584, no. 84

לתודעה היהודית הרחבה יותר מכיוון שנגע בעניין קריטי של הקיום היהודי בגרמניה, כלומר החיבור המוצלח בין התרבות הכללית לבין היהדות. פילון נעשה מעין סמל של הנאורות היהודית וההשכלה. במיוחד הפלגים הליברליים אימצו אותו עד שהיה מקובל לתת את כתביו כמתנת בר מצווה (כפי שהיום נהוג בחוגים מסוימים לתת את "תולדות מלחמת היהודים ברומאים" של יוספוס כמתנת בר מצווה). רבים דיברו על משה מנדלסון כעל "פילון הגרמני".

המחקר בישראל יצא מתוך הנחה הפוכה, כלומר משלילת התפוצות ושלילת ההשתלבות של היהודים בתרבות הכללית. גרשם שלום התבטא בחריפות באסופת כתביו "דברים בגו" וביקש לפתוח דף חדש בחקר היהדות ולנטוש אחת ולתמיד את העמדה האפולוגטית לדבריו שאפינה את הגישה של "חכמת ישראל" בגרמניה. הדגש הועבר מעתה לחקר היהדות ה"אותנטית" בעברית שלא התבוללה ולא התחברה לתרבות הכללית. בנסיבות אלו התקשה פילון למצוא את מקומו ושנים רבות לא זכה לתשומת הלב הראויה לו. לא מקרה הוא שמפעל התרגום של כתביו לעברית החל דווקא בתרגום הכתבים ההיסטוריים, השופכים